

Zsidóság² és identitás a korai szombatos szövegekben (1588? – 1621)³

Tisztában vagyok vele, hogy a kora újkor esetében olyan fogalmakról mint vallási és nemzeti identitás nehéz beszélni, hiszen ezek nem olyan formában léteztek, ahogyan azt a 21. századi ember a régi időkre visszavetíti, illetve valószínűleg nem is váltak szét a koraújkorban. Mégis, miután rengeteg tévhittel és mítosszal találkoztam a szombatosok hovatarozásával kapcsolatban, szükségét láttam valamilyen formában megközelíteni a témát, és látleletet adni egy olyan zavar eredetéről, amely a szombatosok egész történelmén végigvonul.

Tanulmányomban igyekszem nem külső nézőpontból vizsgálni a szombatosok identitását, amely alapján hol zsidónak, hol kereszténynek, hol meg tarka kutyáknak, denevéreknek⁴ (sem madár, sem egér – sem keresztény, sem zsidó)

¹ Újlaki-Nagy Réka (1984, *Mezőfele*) kutatási területe az erdélyi székely szombatosság, elsősorban annak kialakulási fázisa és fennmaradt kéziratok. Tanulmányait Kolozsváron, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar-héber szakán kezdte, majd a Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszékén és az Erfurti Tudományegyetemen folytatta. Legjelentősebb publikációja a témában: *Korai szombatos írások*. Szeged, 2010 (Fiatal Filológusok Füzetei, Korai Újkor 7.)

² Dán Róbert alapos, átfogó tanulmányt írt a judaizálás/zsidóság terminus kialakulásáról, ebben azonban nem kapott helyet a kifejezés részletesebb, az erdélyi szombatosokra vonatkozó tárgyalása. Lásd Dán Róbert: 'Judaizare' – The Career of a Term. In Dán Róbert, Pirnát Antal (szerk.): *Antitrinitarianism in the Second Half of the Sixteenth Century*. Budapest, 1982, MTA. 25–34.

³ A tanulmány első változata a Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete által szervezett János Zsigmond emlékkonferencia keretében hangzott el 2016. november 19-én.

⁴ „...ma szombatosainktól annyira idegenkednek a sidók, mint akármely más felekezettől, sőt nevetik, csufolják, és tarka kutyáknak nevezgetik, denevéreknek keresztelik, mely sem madár, sem nem egér, sem nem zsidó, sem nem keresztény hitvallásuak.” Ürmösy Sándor: *Székely magyar szombatosok Erdélyben. Jegyzékül a' honi történethez*. 1855, 11. Kéziratban maradt, lelőhelye MTA Kézirattár, jelzete Ir 4-r./ 396. Korabeli, minimális eltéréseket mutató másolat: Biblioteca Academiei Române, Cluj-Napoca, MsU. 1593. Vö. Kohn Sámuel: *A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. Különös tekintettel Péchi Simon főkancellár életére és munkáira*. Budapest, 1889, 350. Szombatosokkal kapcsolatos fajelméleti fejtegetésekről: Böződi György: *Székely emberek, zsidó istenek*.

titulálták őket nemzeti és vallási elfogultságtól függően. A céloom nem az, hogy valamilyen táborba besoroljam őket. Nyilvánvalóan a lehetőségek korlátozottak, ami a vizsgálati módszert illeti. Bár az antropológiai megközelítés lenne a legalkalmasabb a probléma tárgyalására, ilyen jellegű források híján erre nincsen lehetőség. Ennek következtében a teológiai szempontú vizsgálódás kínálkozik járható útként. Olyan kulcsfogalmakkal dolgozom, amelyek saját szövegeikben jelennek meg, és azt remélem, ezek alapján felállítható egy látélet a szombatosok identitásproblémájának gyökeréről.

Az identitászavar nyomai

A 16–17. századi protestánsok írásaikban – gondolok itt elsősorban zoltáiraikra és a siraloménekeikre – hazájuk és nemzetük iránti aggodalmuknak adtak hangot. Ennek egyik eszköze volt a zsidó–magyar sorspárhuzam. A hazával és nemzettel való törődésnek identitásformáló ereje volt, beépült az írók és éneklők saját magukról, közösségükről kialakított képébe. A társadalmi, politikai történések és természeti csapások a kiválasztott népnek tett isteni ígéretek és büntetések szemüvegén keresztül nyertek értelmet.

Nem ez a helyzet azonban a 16–17. századi szombatosok esetében. Bár gyülekezeti énekeik nem fordítások, hanem saját szerzemények, ezekben a zsidóság története, az áldások és átkok nagyon jelentős szerephez jutnak, mégsem lelki nyomát a zsidó–magyar vagy akár zsidó–szombatos sorspárhuzamnak. Nem csupán ezt a hiányt lehet e szövegekben észlelni, hanem egyáltalán a hazára és hovatarozásra (legyen az magyar vagy székely vagy bármi más) való reflektálás hiányát is. A 19. század közepén, amikor a szombatos irodalmat a korabeli kutatók felfedezték, és amikor a nacionalizmus is jelentkezett, nagyon feltűnő volt a kutatók számára ez, és hosszas vitát váltott ki. Az ellenük szóló vádakból csak egy példát hoznék fel a sok közül:

„hasztalan keressük a vallásos érzelmek harmoniájában azon nemes és hatalmas érzelmek hangjait, mely egy magában is igen gazdag forrása a lyrai költészetnek, s mely a legrégebb időtől fogva a mai napig folyvást zengett nemzeti lyránkban; értem a honszeretet érzelmét. A többi vallásfelekezetek énekszerzői, a hagyományos felfogást követve, egyházi lyrájukba erős hazafias érzést olvasztanak, s a vallásos és hazafias motivumokat összekapcsolják egymással; ellenben a szombatos

Jegyzetek a székely szombatosokról. Kolozsvár, 1935, Minerva. 14–16.; [n. n.]: Akik egy székely falut elraboltak. *Székely Nép* 1944. május–június., Kovács András: *Útfélen fejfa*, Nagyvárad, 1995, Balassi–Kriterion.70–72.

*költő mintegy megtagadva társadalmi kötelezettségeit, nemzetéről, hazájáról mélyen hallgat. Amazok amely mértékben protestánsok, épen annyira hazafiak is, s vallásos ömlengéseikbe a honfui szív keserve vegyül; emez tisztán buzgó hívő, minden legcsekélyebb hazai vonatkozás nélkül, mintha a föld, melyen él, nem volna édes hazája.*⁵

Egyes kutatók mentegezni próbálták a szombatosokat – pl. az énekes források töredékességével –, amíg több énekeskönyv elő nem került, és ki nem derült, hogy tanítóénekeik, illetve ünnepekre írott énekeik ciklusa szinte teljesnek mondható. Mentegetni próbálták őket millenarizmusukkal, üldöztetésükkel, turkofil attitűddel – mindenki saját koncepciója és főként elfogultsága szerint, de a válaszok soha nem voltak megnyugtatóan kielégítőek.⁶

A besorolási kényszer és a mozgalom születése körüli mítoszteremtés a 20. században is folytatódott. Tudományos körökben egyre elfogadottabbá vált a nézet, miszerint nem zsidó kapcsolatokat és gyökereket kell keresni a kezdetnél, hanem egy német eretnek, Matthias Vehe-Glirius hatása alatt álló sajátos teológiai fejleményről van szó. A zsidókhoz való viszonyulás csupán a tanok kialakulása utáni szülemény, ószövetség- és törvénycentrikus teológiájuk következménye. Ennek ellenére mégsem állt le a mítoszteremtés. Maga a szombatoság legelismertebb kutatója, Dán Róbert, a mozgalom elterjedésének hátterében a megnyirbált székely jogok visszaszerzésének vágyát, igyekezetét látta. Úgy értelmezte, hogy a székely szombatosok érvényesülésük útját az ószövetségi törvények életbe lépésében látták. Elmélete bizonyítására azonban nem tudott szövegi bizonyítékokat felhozni.⁷

⁵ Nagy Sándor: *Szombatos codexek*. Budapest, 1884, MTA. 29. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XII.)

⁶ Az első tudós, Lugossy József, aki az egyik legrégebbi énekgyűjtemény megtalálója, az említett hiányosságot a szombatosok eszkatológiai várákozásaival magyarázta. Feltételezése szerint a messiási birodalom eljövételére, beteljesedésére való várakozás azt eredményezte, hogy a szombatosok megfélemedtek földi hazájukról, és egy képzeletbeli világ felé irányultak. Ebben az irányultságban jelentős tényezőnek számított üldöztetésük és a társadalmi nyomás, amely a nemzeti érzületet elnyomta bennük. Lásd Lugossy József: Egy szombatos énekes könyvről. *Új Magyar Múzeum*. 1850–51. C–CXXXVIII. Erről a kérdésről más vélemények: Kardos Albert: A XVI. század magyar lyrai költészete. III. Zsoltárok és zsoltárfordítások. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 7(1883). 2. szám. 167–197; Thúry Zsigmond: Adalék a szombatosok történetéhez. *Századok* 43(1909). 1. szám. 60–61.

⁷ Lásd Dán Róbert: *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*. Budapest, 1987, Akadémiai. 29–35. Elmélete szerint a székelyek lehetőséget láttak az ószövetségi törvények életbe lépésére nem csupán hitgyakorlati téren, hanem társadalmi rendező erőként is, amely által visszanyerhetik elvesztett jogait, privilégiumait. Itt nem tárgyalhatom részletesen Dán

Identitásról árulkodó kulcsszavak a korai szombatos szövegekben

A közösségi identitás szempontjából legfontosabb szombatos szövegek minden valószínűség szerint a gyülekezeti énekek voltak. Ezek a szövegek nemcsak egy-két szövegíró gondolatait fejezték ki, hanem a gyakori közös éneklés során a meg- és elénekelt gondolatok interiorizálódtak, és közösségi élményhez juttatták az istentisztelet résztvevőit. Ennek következtében, úgy gondolom, nem mellékes, hogy ezekben az énekekben, főként az ünnepekre írottakban (bár a tanítóénekekben is fokozottan megfigyelhető) fordul elő leggyakrabban a *zsidóság* emlegetése. Más protestáns magyar énekekkel összehasonlítva az látható, hogy nemcsak nagyobb számban fordul elő a zsidóság tematizálása, hanem ez más jellegű, más szerepet tölt be.

A protestáns, főként református énekekben a zsidósággal való lelki azonosulás a bibliai nyelvezet és parafrázisok használatának hozadéka. Nem ez a helyzet a szombatosoknál. Bár az énekek – a protestáns hagyomány mintájára – kiváló alkalmat nyújthattak volna a zsidókkal való identifikáció megvallására, ezt nem használták ki, illetve nem úgy használták ki, mint más protestánsok. Több esetben is előfordul az énekekben az Istenhez való könyörgés, hogy fogadja be őket Izrael táborába, kezelje őket a zsidókkal azonos módon. A kérés viszont nem a magyar nemzetre, illetve valamilyen földrajzilag meghatározható terület népére vonatkozik, hanem csupán a szombatosok „kicsin seregének” óhaját fogalmazza meg. Az óhaj megfogalmazásával az énekek azt is jelzik, hogy az Izrael táborába való beletartozás nem eleve adott, hanem vágyakozni, könyörögni, tenni kell érte, és várakozni rá.⁸ Ezek az énekek nem egy adott párhuzamot, hasonlatosságot feltételeznek, hanem valamilyen azonosulásra törekednek. A szombatosok viszonylag rövid történetének eseményei és a zsidóság történelme között nem

feltevését, annyit azonban hozzá kell tennem ehhez az elmélethez, hogy a szombatos szövegekben nincs nyoma a politikának, nem emlegetik elvesztett privilégiumaikat, egyáltalán az etnikai hovatartozásukat sem. Bár természetesen az is belátható, hogy ezek a szövegek vezető egyéniségek által megfogalmazott tanítások, amelyeket valószínűleg nem mindenik hívó fogott fel vagy vallotta teljes mértékben magáénak, illetve valószínűleg egyesek érdekből is csatlakozhattak a szombatosokhoz, mégsem tartom valószínűnek, hogy a hívek a mózesi törvényekben potenciális lehetőséget láthattak volna politikai jogaik visszanyerésére.

⁸ Pl. *Régi Magyar Költők Tára* XVII. sz., 5. köt., *Szombatos énekek*. szerk. Stoll Béla, s. a. r. Varjas Béla, közrem. Csomasz-Tóth Kálmán. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó, 61–62. (19. ének) A továbbiakban *RMKT* V. Ahol több versszakot idézek, ott az énekszámot is megadom, rövidebb idézetek esetében csak az oldalszámot.

vonnak párhuzamot, illetve – ami talán a legfontosabb – nem kezelik a zsidókat olyan népként, akiknek helyébe új választott nép kerülhetne.

A zsidó szó előfordulásának gyakorisága a szombatos szövegekben más nemzetek vagy akár vallások, felekezetek említésével szemben, úgy gondolom, figyelemre méltó. Például a *Korai szombatos írások* című szövegkiadásban (amely két-három irat kivételével a fennmaradt korai szombatos prózát tartalmazza)⁹, 181-szer fordul elő ez a szó. Ezenkívül a „szent nép”, „a te néped”, „Izrael fiai” vagy egyszerűen „Izrael” kifejezésekkel szintén nagyon sokszor lehet találkozni. Ez azonban csupán a prózai szövegek egy része, az énekekben a szó előfordulásának ennél nagyobb gyakoriságáról van szó. Ezzel szemben viszont nem fordul elő a szövegekben a székely szó, és az a néhány eset, amelyben a magyar szó előfordul, nem nevezhető relevánsnak jelen téma szempontjából, hacsak nem éppen amiatt, hogy valamiféle közönről árulkodik témánkat illetően.¹⁰

A szombatos szövegekből sugárzó meggyőződés szerint egyedül a zsidó nemzet szent, mint ahogy erről a rájuk vonatkoztatott „szent nép” kifejezés is vall. Más nemzetek szégyenletes körülmények között élő „pogányok”.¹¹ Ennek következtében valószínűnek tűnik, hogy a szombatosok saját nemzetükhöz való viszonyulása valahogyan kényelmetlen, kellemetlen volt számukra, amit inkább

⁹ Újlaki-Nagy Réka (s. a. r.): *Korai szombatos írások*. Szeged, 2010. (Fiatallitológusok Füzetei, Korai Újkor 7.) A továbbiakban *Korai szombatos*.

¹⁰ Lásd egy példáját az erdélyi magyar és szász nemzetek, illetve az „oláhok” semleges emlegetésének *Az Szentírás panaszkodása* című apológiában, kiadva: Máté Györgyi: *A Szentírás Apológiája a szombatosok régi könyvében*. In *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. Galavics Géza, Herner János, Keserű Bálint (szerk.), Szeged, 1990 (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10). 201. A továbbiakban *Az Szentírás panaszkodása*.

¹¹ A pogányság általuk lenézett voltára utal a következő szövegrészlet a korábban már említett apológiában. A szerző a Szentírás hitelessége és zsidók közti kinyilatkoztatása mellett érvelve az Ószövetséghez hasonló történeti narratívák hiányát más nemzeteknél a nemzetek érdektelenségével, illetve sajátos karakterológiájával igyekszik megmagyarázni: „Csuda, hogy az oroszlan természetű török, az medve módra termett Moszkva, Tatár, több efféle gaz pogányság mennyei lött dolgokat nem vizsgáltnak, és azokról sok históriákat nem írtanak, mert úgy tudhatták volna meg, ha gondjok lött volna reá. De a' szerezcsenek és kazulok fő historikusok, mint tü hogy bölcsek vattok, mikor Istent tagadjátok. Az Chaldeusoknál nem igen volt több nemzet, ki igazán teremtestől fogva való a' szent históriákat aetasróltaetrasra megtartotta volna. Berosus Babylonicus [írt pl. históriát]... Iosephus Ap pion ellen még pogán historikusokat hoz be, kik írtak rólla... Minden nemzet az ő nemzetének dücsőségét tradálta históriákban, nem az idegenekét.” *Az Szentírás panaszkodása*. 203.

Az idézett szombatos szövegek a könnyebb érthetőség kedvéért minden esetben saját, modernizáló átírásban szerepelnek, akkor is, ha az énekek kritikai kiadásából származnak.

szerettek volna megváltoztatni. A „pogánság” egy olyan örökséget jelenthetett, amelyből meg kell tisztulni és szentülni, de értelmezésem szerint teljesen megválni tőle az ő szemükben sem volt lehetséges.¹² Bár a szombatosok megtisztítottak és megszenteltek, továbbra sem birtokolhatják mindazt a kiváltságot, amit a zsidók kaptak (alább majd kiderül, hogy miben állnak ezek). Az a tény, hogy magukat „lelki zsidóknak” tekintették (nem sokszor fordul ez a kifejezés elő), illetve páli értelemben Ábrahám fiainak, szintén annak a jele, hogy távolságot érzékeltek maguk és a „valódi” zsidók között.¹³

Egy példa egyik legszentebb ünnepükre – az engesztelés ünnepére – írott énekükből, amelyben megfogalmazódik a „szentek” társaságában való részesülés vágya. Erre kérték az Istent: *„Megtérő pogánra kegyelmed térüljön,/ Nem fogy bő kegyelmed, reánk is kerüljön... Kirekesztötted-é pogánt mind kedvedből,/ Kik hozzád térnek is te nagy kegyelmedből?/ Ha nem vellekköted frigyed szerelmedből,/ De ígirtedhelt adsz javának házadból.// Ezekenn is, Uram, mutasd jó voltodat,/ Hozzád kik megtérnek, ne nézzed kik atyjok,/ Nemzetök rútságát ne nézze nagy voltod,/ Mert te teremtötted, jók lesznek, ha vonszod.”*¹⁴

¹² Földi törvényszerűség, hogy „akár mikor is szent embernek szent magva vagyon, fertelmesnek fertelmes” RMKT V. 491.

¹³ „...Urunkat áldjuk.../ Ki pogánból magának szerzett lelki zsidókat... Ha magunk Ábrahámnak tartjuk lenni fiainak,/ Tartsuk emlékezetit magvávaltott csudáknak” RMKT V., 141. „Sok ígíretit, szent Űr, Izraelnek,/ Mikor megadja zsidók sereginek,/ Lásson minket is törvény tevőinek.” I. m. 153., lásd még 280. Jézus szerepe a pogányok megtérésre való hívásában nem teljesen tiszta. Bár az ó, a régi szövetségbe való tartozás kezdettől fogva nyitva állt minden ember előtt, és ezt több esetben is hangsúlyozzák a szombatos szövegek, mégis van, ahol úgy fogalmaznak, hogy „[Krisztus,] kiben nem csak zsidók, az Mózesből tanult nép, hanem minden pogánok avagy nemzetségek közül való hívek Ábrahám fiaivá lőnek, és lesznek most is, és megáldattanak, áldatnak is...” A szöveg 1Móz 22,17-re és Zsid 2,16-ra hivatkozik. Lásd *Korai szombatos*. 151.

¹⁴ RMKT V. 68. ének, 14–15 vsz., 160.

Más példák: „Adunk neked nagy hálát,/ Hogy ily pogánokat,/ Mutatván jó voltodat,/ Vész hozzád, mint jókat.// Minket is fogadtál be Izraeled közzé,/ Számlálván szentid közze,/ Kedvedben vöttél be.// Maga műpogán nemből/ Vagyunk természetből,/ Távol voltunk szentségtől,/ Vagyunk bűnös őstől.// Mégis fogyatkozással/ Vagyunk sok héjünkkel,/ Rendünkben hivatallal/ Félszeg állapattal.// De mint eddig, szent Isten,/ Oktassál kegyesen...” I. m. 57. ének, 26–29. vers, 134–135.

„véllek egyetemben ez napokat tartván... ,kikkel együtt mű is... [ünnepeljünk és adjunk hálát], hogy törvényét adta zsidó híveknek, tüllök műnekünk is, szegény népeknek...” I. m. 151.

„Hogy mű az szentekkel együtt lehessünk,/ és az boldogságban részesülhessünk,/ Isten rendelésit mű azért tartsuk.” I. m. 120.

A zsidó terminussal szemben megvizsgáltam a „keresztyén” és „christianus” szavak előfordulását is. Az eredmény megint csak önmagáért beszél. 12 előfordulás található a két kifejezésre összesen, nemcsak az említett szövegkiadásban, hanem a prózai írások egészében. Ezek közül 2 esetben fordul elő a „christianus” szó, mindkét esetben pozitív értelemben, és az énekekben is találkozhatunk pozitív használatával.¹⁵ Mindenik esetben a szövegrész témája, hogy kik illethetőek igazán ezzel a szóval, illetve miben is hittek az apostolok idejében, akiket így neveztek. Bár nem mondja ki expliciten, de a sorok között mintha arra utalna a szerző, hogy hiába tagadják meg tőlük a keresztény nevezetet, az igaz christianusok ugyanúgy vallottak Isten felől és ugyanazon hiten voltak, mint a szombatosok. Nemhogy elhatárolódna tehát ezekben az esetekben a kifejezéstől, hanem sokkal inkább magára és közösségére érti.

Az összes prózai szövegben 10-szer előforduló „keresztyén” szó viszont hat esetben negatív töltettel bír,¹⁶ három esetben semleges és egy esetben pozitív értelemmel.¹⁷ Három pozitív előfordulást találtam egy olyan szövegben, amelyet Óvári Benedeknek, egy nem szombatos szerzőnek tulajdonítanak – ezért a témánk szempontjából őt nem tekintem relevánsnak.¹⁸ Legtöbb esetben a „po-

„Hozzánk való nagy kegyelmességedről,/ Hogy kegyelmedben, Uram, befogadtál,/ Szem néped közé immár beszámoltál...” I. m. 112.; lásd még 109., 129.

¹⁵ „Hamisan mondjátok azért azt, hogy mi azt vallanók Krisztus felől, hogy csak hiába töltötte idejét, mint szintén azt, hogy azt is hamisan mondjátok, hogy mi tagadnók az Krisztust, mivelhogy mi veletek együtt Istennek nem valljuk. Maga igaz christianus nem az volt eleitől fogva, az ki az Jézust Istennek nem vallotta volna, hanem az ki Krisztusnak, Isten fiának és zsidók királyának vallotta, mint mi valljuk.” *Korai szombatos*. 46.

„Érts meg immár olvasó, kik mondatnak igazán Krisztus tanítványinak ez mostani időben is, név szerint christianusoknak, az kik az ő tanítására néznek, és mind az apostolok tanítások szerint igyekeznek élni és cselekedni tehetségek szerint.” I. m. 175.

Régi igaz christianusok. *RMKT V*. 204.

¹⁶ Példák: „Sátán azolta bírja, igazgatja minden gonoszágban a keresztyénsíget avagy pogánságot etc.” *Korai szombatos*, 74. „...ha előbb meg nem hiszi az keresztyénsígit, hogy csak egyedül Isten az zsidók istene, meghiszi akkor veszedelmével is, mint Ézsaiás megjövendölte, mely ez három, akkor, mikor az pogányoknak teljessége eljő, az mint Krisztus is megmondotta, Pál apostal is, azaz mikor az pogánok is betöltik az ő mértékeket, mint az zsidók is betöltötték volt... ezeket az pogánokról mondja az Isten. Immár szól az ő népének örömeire indítattott pogánokról, az ő népét hogy megmenti... Látod-e keresztyénsígit, hogy nem pogánt szállít az Isten az Kánán földébe akkor..., mert most is pogán bírja azt.” I. m. 92. Negatív értelemben lásd még uo. 82, 91, 92, 134.

¹⁷ Semleges értelemben lásd *Korai szombatos*. 80., 172. Az utóbbi 2 lábjegyzetben említett esetekben 4-5 alkalommal a „pogány” szóval együtt jelenik meg. Még egy semleges példa: *Az Szentírás panaszkodása*. 196., és egy pozitív uo. 204.

¹⁸ *RMKT V*. 505., 511., 512.

gány” szinonimájaként szerepel a keresztény szó és a két kifejezés együtt, egymás mellett jelenik meg a szövegekben („keresztyénség avagy pogánság”). Úgy érzeltem azonban, hogy bár negatív konnotációban használt legtöbbször mindkét kifejezés, a pogány szónak nincsen minden esetben annyira erősen negatív, elítélő töltete. Erre bizonyíték az is, hogy több esetben magukra vonatkoztatva is használják (a lábjegyzetben található idézetek több példát is mutatnak erre), bár nyilvánvalóan nem dicsekvésképpen, hanem egy olyan kényszerű állapot jelöléseként, amelyről szívesen lemondanának – ha lehetne.

Kissé ambivalens tehát a felmutatott kép. Túlnyomó többségben negatívan nyilatkoznak a szombatosok a kereszténységről, mint egy rajtuk kívül álló csoportról, amelybe ők nem tartoznak bele. A pár pozitív példa miatt azonban, amelyben látszólag önmagukat tekinti igazi keresztényeknek az író, nem lehet kijelenteni a kereszténységtől való teljes elhatárolódásukat. Talán akkor járnánk az igazsághoz legközelebb, ha azt mondanánk, hogy a szombatosok a korukbeli kereszténységtől határolódtak el, és az igazi kereszténységet egynek tartották az igazi, teljes világosságban járó zsidósággal.

A zsidó kifejezés használatának szövegkontextusai

A zsidók legtöbbször emlegetett és vitatott hibája a szombatos szövegekben az ún. *lelki vakságuk*.¹⁹ Ez volt a keresztény világban az egyik legáltalánosabban hangoztatott zsidóellenes vád, amely komoly újszövetségi megalapozottsággal bírt. A szombatos álláspont ezzel az általánosan vitatott váddal kapcsolatban részint elismerő, részint mentegető.²⁰ Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a szombatos írók elfogadták ugyan a zsidóság vakságát, ugyanakkor hangsúlyozták annak részleges voltát. Megpróbálták elmagyarázni, hogy milyen értelemben vakok a zsidók, és miben látnak jobban, mint mindenki más.²¹ Tehát nem csupán a hi-

¹⁹ Róm 11a hivatkozott bibliai rész.

²⁰ A jelennel szemben Jézus idejében a zsidók vaksága nem volt bocsánatos. A Messiást elutasító zsidók sötétségben maradtak, mivel Isten látta bűnös motivációjukat, önző érdekhajhászásukat, és nem engedte meg Jézusnak, hogy olyan módon fedje fel magát, ahogyan őt várták, tudniillik királyként. Lásd pl. *Korai szombatos*. 52., 73–74.

²¹ „Úgy van, hogy másutt Pál apostol az zsidókat vakoknak mondja, de ugyanott megmagyarázza, miben vakok, tudni illik rész szerint, és nem mindenestől vadnak vakságban, hanem azmint Krisztus sír vala rajtok, hogy az ő látogatásoknak napját meg nem ismerték, és, hogy kívánják úgy napot látni, de mindaddig sem láthatják meg, mígnem ahhoz jutnak, hogy örömost megmondanak, ha láthatnák: Áldott, az ki jött az Úrnak nevében. Ezt hozta az az vakság nekik, mivelhogy nem hittek Krisztusnak, mert ha hittek volna, úgy lőtt volna dolgok mind az világ végezetig, amint Zakariás énekli. De mivelhogy elmulatták ak-

bájuk enyhítésével, részleges voltával hozakodnak elő a szövegek, hanem sok esetben szembe állítják vele a keresztény vakságot, amelyet még kirívóbbnak és még inkább elítélendőnek mutatnak be.²²

A zsidók vaksága e szövegek szerint csupán annyiban áll, hogy nem ismerik el Jézus személyét Messiásként. Ennek oka azonban érthető, és a keresztény bálványimádás, vagyis a szentháromságtan és más emberi hagyományok rovására írható. A zsidók történelmük során olyan sokszor szenvedtek már a bálványimádás miatt, hogy bocsánatos módon nem akarnak már többször ugyanabba a hibába esni, félnek a rá következő büntetéstől, és ezért elzárkóznak a Jézusban való hit elől. Erős korlátokat építettek ki a századok alatt egyistenhitük védelmére, és ezek a korlátok megakadályozzák őket abban, hogy elfogadják a Messiást. Ez a vakság, amit páli szóhasználatlaltal „Mózes fátylának” is neveztek, el fog majd tűnni Jézus második eljövetelekor. Ezen a napon a zsidók felismerik majd Messiásukat, és Dávid király szavaival fognak felkiáltani: „Áldott, aki jött az Úr nevében!”²³ Mivel a Jézusban való hit nem szerepelt az Istennel való szövetségkötési feltételek között, ezért nem is lehet az oka a szövetség felbontásának, és számukra nem elengedhetetlen az üdvösséghez.²⁴ Maradt tehát minden a régiben, a zsi-

kor, számkivetésben vadnak az Mózes átka szerint, mikor pedig az pogánoknak ideje beteljesedik, az mint azon Pál mondja, akkor az egész Izrael megszabadul, mert elvettetik az Mózes fátyol a szüökről... az zsidók vaksága nem az, hogy az Istent nem ismerjék, sem nem az, hogy az Írást igazán nem magyarázzák...” *Korai szombatos*. 33–34. Lásd még *RMKT* V. 80. ének, 43–46 vsz., 202.

²² „Mit mondasz erre? Vakok amaz zsidók! Képmutató! Vesd ki szemedből az gerendát, mert te mindenestől fogva vak vagy etc. Isten nélkül vagy, mert ember istent vallasz, Krisztus nélkül vagy, mert Isten Kriztust vallasz, törvény nélkül vagy, mert Luther Márton után semmi közödöt nem mondog az Isten törvényéhez, hogy az szerint élhetnél. Kötés nélkül vagy mikor Isten nélkül vagy, mégis te ítélsz mást.” *Korai szombatos*. 66.

Egy másik példa: „...Pál apostol azt mondja, hogy az zsidókban rész szerint vakság lött, mivelhogy az Jézust meg nem esmerték Krisztusnak lenni, mely dologból megítélhetjük, hogy ha az zsidókban vakság volt, hogy Krisztusnak nem ismerték lenni, sokkal nagyobb vakság, hogy az keresztények, kik felette dücsekednek az Jézus nevével, hogy nem ismerik igaz Krisztusnak lenni az Jézust.” *Korai szombatos*. 134.

²³ Érdekes módon ennek a bibliai helynek az igéjét minden esetben múlt idővel fordítják („jött”). A korábban írottakkal kapcsolatban lásd az előző lábjegyzetek szövegkontextusát az eredeti szövegben.

²⁴ „...ha ezek között [a megtért pogányok között] valaki megtagadja vala az Krisztust, ismét Isten nélkül leszenva, de az zsidó, minthogy nem az Krisztus által való hit által lött Isten népévé, ekképpen avval, hogy Krisztusban nem hitt, ugyan nem szakadt ő el az Istentől, hanem csak az bódogság haladott el tőlök...” *Korai szombatos*. 34.

dókkal való szövetség továbbra is érvényben van, és ahogyan ez mindig is volt, kapcsolódhatnak hozzá a pogányságból megtértek is.²⁵

A szombatos elképzelés szerint tehát a zsidók csupán a Messiás személyét illetően vakok, minden más téren azonban jobban látnak, mint a keresztények. Egyedül ők rendelkeznek a helyes istenismerettel²⁶ és kimagasló világossággal, *bölcsességgel* vannak megáldva a Szentírás értelmezését illetően. Ezt a bölcsességet nem lehet lebecsülni vagy mellőzni, hiszen nélküle Isten Igéjének helyes értése lehetetlen. Pállal egybehangozóan és Jézusra hivatkozva a szombatos szövegek azt vallják, hogy az Isten a zsidókra bízta Igéjét és annak helyes értelmezéséhez a kulcsot kizárólag ők birtokolják.²⁷ A törvény és a próféták a zsidóknak adtak, de ha csupán ezek fordítását vesszük át tőlük a zsidó bölcsesség nélkül, ennek az lesz az eredménye, hogy nem juthatunk az Írások helyes értelmezéséhez. A zsidók a „vakok vezérei”, ami a Szentírás magyarázását és értelmezését il-

²⁵ „Az törvénybeli parancsolatokat az Isten pogánok számára is egyenlőképpen adta és iratta, a' mondás szerént: egyenlő törvény legyen zsidónak és a jövevének... zsidó nyelven a jövevény gyakorta annyit teszen, mint megtért, értsed az pogányságból... hogy pedig nem csak az zsidók között lakó pogánra kell érteni, világosan meg vagyon az prófétánál írva... Ha, úgymond, az pogán avagy idegen nemzetből való az én kötelemet felveszi, törvényemet érti, innepemet megszenteli, azon ember leszen, mint a' zsidó. Nincs itt az, a' mely pogán te közöttet vagyon, hanem akárhunn és akárki legyen.” A szöveg folytatásában még számos érvt, hivatkozást összegyűjt a szerző álláspontja alátámasztásához. *Az zsidó hűtön valók közül kirekesztett ember ellen.* RMKT V. 485 és 498.

Más példák: „Kedveli Isten azt az megtért pogánt,/ Az ki felveszi, megtartja kötésit/ És ki megilli az ő szent innepét.” I. m. 111.

„Semmi nemzettel így nem tött,/ És senkit így nem vezérlött,/ Mint ez szent választott népet...Az szent népnek társaságát,/ Annak örök bódogságát,/ Ígérte nekünk is javát,/ És minden féle áldását,/ Ha megtartjuk hagyományát.”Uo. 48. ének, 4, 7. vsz., 116 old. Lásd még uo. 80., 102., 153.; *Korai szombatos.* 63.

²⁶ „...az Istent kezdettül fogva így ismerték az zsidók, mint most. Az mi néz az Istennek állatjára, valóságára, és hogy (!) az zsidó írásnak igaz magyarázatja kezdettül fogva mindenkor egyaránt volt önálló. Megérted, hogy nincs abból vakság öbennek.” *Korai szombatos.* 62.

„Lásd ugyanazon írásában azon Sommerus Jánosnak az megigazulásról, az quinti könyvvel előtte, honnég világoson megtanulhatod, hogy az zsidók vaksága nem az, hogy az Istent nem ismerjék, sem nem az, hogy az Írást igazán nem magyarázzák... azmint Dávid király mondja pedig, 'esmertetett az Isten zsidóságban' [Zsolt 76,2], azmi nézett arra: mindenkor csak így ismerték az zsidók, mint most.” *Korai szombatos.* 34. Lásd még i. m., 91. A hivatkozásban talán a *Tractatus aliquot* című kiadványnak a Johann Sommer által írott *De iustificatione hominis coram Deo* (25a–81a) című értekezéséről van szó. Ez a kötet 1583-ban jelent meg Krakkóban.

²⁷ „...őreájok bízattattanak az isteni jelenések.” *Korai szombatos.* 33. A bibliai hivatkozás Róm 3,1–2.

leti. Ebben az értelemben „az üdvösség a zsidóktól van”.²⁸ Egy másik szövegrészlet szerint „...a filozófusok... mindéltig keresik a bölcsességet, de soha nem találják, mert nem ott keresik, ahol megtalálnák, mert úgymond az ég alatt való népek közül csak egy nemzetnek adta az Isten azt.”²⁹

Egy fontos alkotóeleme a zsidó bölcsességnek a héber nyelvben való jártaság. Ez a nyelv „főbb nyelv az többinél, azaz kútfő”³⁰. Matthias Vehe-Glirius szerint, aki tekintély és lelki értelemben vezére volt a szombatosoknak, az a teológus, aki nem ismeri a héber nyelvet, nem értheti meg a bibliai szöveg valódi, igazi értelmét. Értelmezése annak a vaknak a véleményéhez hasonlítható, aki a színekről állít valamit.³¹ A keresztények legnagyobb tévedése, a szentháromság „feltalálása” vagy inkább „kitalálása” („találmány”), a Szentírás hibás fordításainak köszönhető, amelyek a különleges héber nyelvben és gondolkodásban való járatlanság következményei.³²

Ha jól értelmezem, a szombatosok szemében a zsidó bölcsesség egy másik összetevője a rabbinikus irodalom. Semmilyen negatív vagy egyet nem értő nyilatkozattal nem találkozhatunk a szombatosoknál ezzel kapcsolatban. Sőt kijelentik, hogy minden, ami a Biblia zsidó értelmezésével kapcsolatos, helyes, kivé-

²⁸ „Ide néz az Úr Jézus, mikor az üdvesség felől így szól: az üdvesség zsidótól vagyon, mely zsidókat vakoknak vezérinek mond lenni, mint Róm 2 megtetszik.” *Korai szombatos*. 132. Lásd még i. m. 33. és *RMKT V*. 129.

²⁹ Részletesebben: „Erre néz Lactantius, mikor így ír: Igazán neveztettenek az világi bölcsék philosophusoknak, mert mind éltig keresik az bölcsességet, de soha meg nem találják, mert nem ott keresik, ahol megtalálnák, mert úgymond az ég alatt való népek között csak egy nemzetnek adta az Isten azt.” *Divinarum institutio libri VII*, 3., talán az I. fejezetre utal. Margón: „Psal. 113, hebraeisdata est sapientia et ab illis nos habemus”. *Korai szombatos*. 33. Egy kivonat, amely Vehe-Gliriusnak a János evangéliuma előszavához írott kommentárját összegezi, azt a zsidó agadából származó tanítást közvetíti, amely szerint bizonyos értelemben a bölcs zsidók Istennél voltak a teremtés előtt a Messiással, a törvénnyel, a mannával és Isten királyi trónjával együtt. Lásd *Korai szombatos*. 48–49.

³⁰ *Korai szombatos*. 37.

³¹ Lásd Matthias Vehe-Glirius: Rövid beszéd az újhitűek predestináció-tana ellen. In *Istenismeret és más íráskok*. Ford. Ruttner Tamás, vál. Dán Róbert. Békéscsaba, 1984, Heli-kon Kiadó. 178 (az eredeti szövegben 5–6.).

³² „De az háromság Isten vallók, avagy az kik egy Istent vallnak is, de azért Krisztust imádják, az Írásnak igaz folyásának nem igaz magyarázata miatt és tudása miatt tévelyegnek. Néhol az zsidó frázisnak nem tudása miatt, mely minden nyelvektől különböz. Egyik ok az zsidó törvénynek deákra hamissan való fordítása, mert az pogány bölcsék szinte úgy cselekedtek az tiszta és szent törvénnyel, mint az mely álnak ötvesnek szép fényű aranyat adnak kezéhez, de ő, mint álnak míves, elveszen az tiszta aranyban, s rezet teszen helyében... azmint hamisan fordították, hamisan is magyarázták, és leszállott az bálványozó atyákról az maradékokra.” *Korai szombatos*. 35–36.

ve Jézus személyének értékelését. Egy példa erre a viszonyulásra, amely a farizeus értelmezői hagyomány kontinuitása mellett szól (farizeus hagyomány az ő értelmezésükben vagy szóhasználatukban – nem minden alap nélkül – a rabbinikus irodalom. A beszélő a megszemélyesített Szentírás.):

„... mint a textusom megmaradt egy népnél igazán, úgy az értelmem is. Mit tud az ember ő maga tulajdon gondolatjából, mint Lutter, Caluinus, a Pápák és a többi? Agyoktól gondoltak, magyaráztak értelmet énfelöllem. Mózes negyven esztendeig magyarázott engemet Isten ihléséből, az több próféták azt a nyomot követték, az volt az *Pharisaica secta*. Christus és az Apostolok magyarázatja azon volt. Ez emlékezetben maradt, szállott fiurul fiura, nemzetségről nemzetségre, minden próféták által minden aetasban az népre... az én népem el nem tévedett...”³³

A zsidó bölcsesség szükséges és kikerülhetetlen eszköz nemcsak az Ószövetség értelmezéséhez, hanem az újszövetségi írásokhoz is. A szombatos szövegekben jellegzetesnek mondható az apostolok írásaihoz való viszonyulásukban az, hogy nem tévesztik szem elől: maguk az írók, az apostolok, zsidók voltak.³⁴ A szombatos polemikus iratokban az erre való figyelmeztetés a zsidók és a judaiz-

³³ *Az Szentírás panaszolkodása*. 202. Bár a farizeusok élete gonosz volt, tanításuk mégis helyes, hiszen Krisztus azt parancsolta tanítványainak, hogy cselekedeteiket és példájukat ne kövessék, de mindent, amit mondanak, megtartsanak. Más példa: „...de az kiknek Isten kiváltképpen és nevezet szerént iratott engemet és megmagyaráztatott, azok egyaránt és igazán értenek engemet, tudni illik zsidók, mindenben ez egy cikkely kűül, hogy az Jézusnak Krisztusságát tagadják, ennek oka az vakmerőség, kinek poenáját ők is viselik.” Uo. 201, lásd még 204.

³⁴ Ez a gondolat közvetlenül Matthias Vehe-Glirius-tól származik, aki az apostoli iratokra vonatkozó meglátásait és kritikáit a *Mattanjah* című könyvében jelentette meg. Egy idézet ennek magyar kiadásából: „Jóllehet az evangélisták és apostolok iratai eredetileg görögül íródtak, mindazonáltal magyarázatuk során sokkal inkább tekintetbe kell venni és fel kell kutatni a héber és a szír nyelv tulajdonságait, mint a görögét. Krisztus ugyanis vagy héberül, vagy pedig szírül beszélt, s ezeket a prédikációkat írták meg Krisztus élettörténetében az evangélisták. Továbbá ami az apostolokat illeti: ők nem csak születésükre nézve voltak valamennyien zsidók, hanem életük legnagyobb részét is zsidók között töltötték el. S végül fiatalságuktól fogva a zsidó vallást tanulták, mégpedig héber nyelven. Ehhez járul, hogy Krisztus prédikációt is vagy szírül vagy pedig héberül hallották tőle. Tudniillik nem ok nélkül írta Jeromos, valamint Erasmus is, hogy a szent apostolok – jóllehet megkapták a Lélektől a nyelveken szólás ajándékát – mindazonáltal sok helyen rosszul írtak és beszéltek görögül, s beszédük bizonyos mértékben mindenkor anyanyelvükre, azaz a héber és a szír nyelvre hagyatkozott... Ugyanis, kedvesem: a skolasztikus doktorok olyannyira tanultak voltak a filozófiában, hogy csodálni kellett őket: mégis mi más zárta el őket az igazság megtalálásától, mint a héber nyelvben való járatlanság, s hogy ezért az evangélisták és apostolok iratainak kommentálásánál nem tudták az Igét a héberből és az arámiból magyarázni?” Matthias-VeheGlirius: *Istenismeret és más írások*. Ford. Ruttner Tamás, vál.

mus védelmére is szolgált. Lelki vezérüket, Gliriust követve a szombatosok hangsúlyozták az Újtestamentumban jelen levő zsidó gondolkodásmódot, és igyekeztek a görög kifejezések mögött is sajátos zsidó kifejezéseket és szemléletet felfedezni és magyarázni.³⁵

„Az zsidó írást zsidó móddal magyarázhatjuk igazán, mert az apostolok is zsidók voltak. Nem lehet azért, hogy az folyamat bővebbnek tartsuk a kútfőnél, azaz nem lehet, hogy az pogány tudatlanságot feljebb bücsüljük az zsidó bölcsességnél etc.”³⁶ A Újtestamentumnak ez a sajátos szemlélete, úgy gondolom, újdonságnak mondható az adott korban a keresztények között.

A zsidóknak adott bölcsesség nem csupán spirituális téren jár haszonnal, hanem fizikai, *materiális téren*, a mindennapi életben is működik. Szombatos megfogalmazás szerint: a törvény megtartásának jutalma a „két élet java”, tehát a túlvilági és a földi jók, amelyekben a zsidókhöz hasonlóan mások is részesülhetnek.³⁷ Egy szombatos szerző elismerő, szinte csodáló hangon nyilatkozik erről, a pénzes zsidó sztereotípiáját használva, akit nem köt a föld birtoklása:

Dán Róbert. Békéscsaba, 1984, Helikon Kiadó. 165–166. Az eredeti német nyelvű szövegben 103 a–b.

³⁵ Pár példa, amelyben a szombatosok a keresztények figyelmét szerették volna felhívni a felül írottakra: „Halld meg ezt vak világ, s vedd eszedben,/ Mely nagy tévelygés mostani időben ez benned,/ Hogy az zsidó nevet igen utálod,/ És hogy az zsidó hütöt is igen szidalmozod./ Jusson eszedben az szent Jézus Krisztus,/ Ki zsidó volt nemzetében, és mind vallásában// És az zsidó törvént prédikállotta,/ Mózeset és az prófétákat ő hallgatnunk hatta... Az apostolok mind zsidók voltak,/ Zsidó hütöt prédikáltak, ők is azt vallottak./ Az mely zsidó akkor hitt az Krisztusban,/ Ugyanazon zsidó törvént tartotta az is meg// Annak utána mint szintén az előtt,/ Csakhogy teljesbben és szöntségösbben követte azt./ Akkor pogán is mind az ki megtért,/ Az pogánságból tisztult ki, és zsidó hitre tért./ Egyaránt hittének, cselekedtenek/ Üdvességnek mindön utáiban és rendiben// Mind zsidó és pogán egyet értettek,/ Zsidó hitben ők egymástól nem különböztek.” Az idézet a 71. számú tanítóénekből származik, amely egy másik ének parafrázisa, lásd *RMKT* V. 3–12 vsz., 174. és 156., illetve lásd még 230.

Egy másik példa: „...az emberek közül igen sok[an] sötétségben és tévelygésben vadsnak, úgynyira, hogy még azt sem tudják, hogy az szent atyák, szent próféták, az szent királyok, és az szent apostolok is mind zsidók voltak, és az Úr Jézus Krisztus is zsidó nemből való volt, mint az Szentírás is bizonyítja, hogy Ábrahámnak magvából való, és szent Dávid királynak nemzetségéből való.” *Korai szombatos*. 130.

³⁶ Uo. 59.

³⁷ Idézet egyik szombatra írott énekükből: „Szent törvény könyvében gyakor helyen Isten kívánja, parancsolja,/ Hogy ő nagy dolginak emlékezetire ő népe törvént tartsa,/ Kinek tartására mint zsidót, úgy pogánt nagy szeretettel híja,/ Mindkét élet javát zsidónak, pogánnak csak törvényből ajánlja./ Ollyak azok az jók, melynemüket ember magától nem kaphatna,/ Úgy mint földnek zsírja, fűnek, gabonának kövér, bő származása,/ Olajnak és

„Az zsidókat bolondoknak mondjátok. Csald meg, ha bolond. Ha bolond, miért kérsz kölcsön tőlle? Miért minden nemzetnél pénzesb, mikor semmi öröksége nincsen? Vagy onnat tetszik meg bolondsága, mert ha esze volna, ő is tudna szerzeni örökséget? Nem akar ám az nemes embernek agyagot nyomni, azért nem kér örökséget tőlle. Bolondul fel sem akar támadni, mert látja, hogy nem egy nemzet, sem kettő gyűlöli, hanem minden nemzet ég alatt az Religióért, és nem akarja, hogy az tü hazugságtok igazzá legyen, mert úgy bolondokká lennének. Látják, mint vesztegetik a bolond pogánok egymást az sok zűrzavar miatt. Osztán sok experienciából megtanolták immár az békességes tőrésnek hasznát...”³⁸

Úgy gondolom azonban, óvakodnunk kell attól, hogy a fizikai áldások ígéretének túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítsunk. Értelmezésem szerint valótlan lenne a szombatosok hite mögött a meggazdagodás ábrándjait keresgélni. Bár tényleg sokszor megjelenik az áldások ígérete szövegekben, ennél azonban mégis hangsúlyosabban van jelen a földi élet realitása, a nehézségek, a lenézés és gúny, amelyben részük van, és hogy hitüket a nehézségek ellenére vállalják. Hitük szerint a jutalmat hitükben nem csupán e földi élet áldásai jelentették, hanem az eljövendő messiási birodalom is.³⁹

bornak java, soka, minden gyümölcsnek szép tábora,/ Gyarapodására ezeknek jó eső, kedves égi harmatja./ Magoknak s magvoknak oly szaporodása, mint egek sok csillaga./ Drága szép békesség, egészség, nagy bőség, lenne meg minden java,/ Félelmet, rettegést szűtől távoztatná, mindentől bátorsága./ Ellenség nem bántja, vagy ha törne rea, lenne annak romlása.// Bírná földnek javát, messze határookra terjesztené országát,/ Tengereknek szélye örzené birtokát, tulja adná adaját,/ Szüetek rettegnék, világ szélye felől hordonák ajándékát,/ Szép kövér juhoknak, sok féle barmoknak ravás nem tudná számát.// Az testnek jovai ilyenek s még többek, kikkel Úr jámbort látja,/ Ígireti szerént pogánt úgy mint zsidót jovaival megáldja,/ Szent törvény tartásért mind két fél nemzetnek ezek felett azt mondja,/ Adna oly életet, kit emberi elme soha nem gondolhatna.” Ezek után következik a második, vagyis a feltámadás utáni élet javainak részletezése. *RMKT* V. 2. ének, 1–5. vsz., 20. Lásd még a 41.

³⁸ Az Szentírás panaszolkodása. 205–206.

³⁹ Egy szombatra írt ének szerint: „Léha pogán tahát nem tom mért csodállja veszött zsidók romlását,/ Kiket mindazáltal, nézvén szent atyáknak kötött nagy fogadását,/ Tart oly állapotban, hogy csak egy is köztök nem lesi más ajtaját,/ Sokasodott, gazdag, megismerte magát, várja úgy Messiasát.” *RMKT* V. 57. Ezzel ellentétben, a pogányok veszekednek, harcolnak egymással és egy ‘szörnyű romlás’ után nem képesek olyan módon talpra állni, mint a zsidók. Elsősorban ennek az idézetnek alapján feltételezte Dán Róbert, hogy a jogaikat veszített székelyeknek vonzó volt a zsidók társasága, akiket – fizikai kontaktus híján – bőségben élőknak képzeltek el. Elmélete szerint csak a török portán találkozhattak pár vagyonos és befolyásos zsidóval, ennek következtében egy naiv kép alakult ki bennük azok helyzetét illetően. Lásd Dán Róbert: *Az erdélyi szombatosok*. 34–35, 89, 110–112. Annyiban osztom a szombatoság elismert kutatójának nézetét, hogy zsidókkal való kap-

A zsidók helyzetéről nem minden esetben nyilatkoznak pozitívan a szombatos szövegek. Tisztában vannak azzal, hogy nem közkedveltek Európában, és bajaikat egyértelműen a törvény sokadszori ismételt áthágása következményének tekintik.⁴⁰ A helyzetük pontosan a Mózes könyvében beígért átkokat tükrözi, amelyek a szövetség áthágása esetére vonatkoztak. Jézus elutasítása és megölése csak az utolsó csepp a pohárban, a korábbi nyakasságuk eredménye volt, amelyet nemzedékről nemzedékre folytattak. A jelenlegi zsidók atyáik bűnei miatt bűnhődnek azért a gonoszságért, amely évszázadok alatt felhalmozódott, mert Isten bosszúálló Isten, aki megbünteti az atyák vétkeit a fiakban.⁴¹ Ilyen szövegkörnyezetben a zsidókat egyértelműen elítélően kezelik a szombatos szövegek, több esetben is gonosznak⁴² nevezve őket.⁴³

csolatok híján ténylegesen csak eltorzult kép alakulhatott ki bennük a zsidók helyzetéről és hitgyakorlatáról. Azt azonban nem gondolom valós megközelítésnek, hogy a zsidók megítéléséről és nehézségeikről ne hallottak volna. Bár például az itt említett szöveg ténylegesen nagyon pozitív képet fest róluk, máshol viszont a mózesi átkokat tárgyalják, amelyek rájuk következtek, és a világ megvetését, ami őket illeti. Hitbeli meggyőződés nélkül, pusztán haszonelvű megfontolásból kétkem, hogy a zsidók állapotát kívánta volna magának egy korabeli székely szombatos szövegíró. Dán úgy próbálja feloldani a szövegek közti ellentmondást, a zsidókról alkotott idealizált kép és a nehézségekkel tűzdelt realitás közti diszcrepanciát, hogy a szombatoság kezdeti időszakára teszi a „két élet javában” való hitet, amelyet idővel felváltott a földi életről a túlvilági jutalomra való hangsúlyáttolás. Mivel a szombatos énekek datálása eddig megkérdőjelezhető eredményekhez vezetett, ezért Dánnak ezt a feltételezését egyelőre nem látom elégséges érveléssel alátámasztottnak.

⁴⁰ *Korai szombatos.* 57., 196.

⁴¹ „Továbbá ez az Isten így tőn kötést az ő népével, hogy mikor az ő parancsolatit megtartják, az ő segítsége mindenkor jelen leszen, ...ha kedig meg nem tartják, rajtok leszen az Istennek rettenetes átka... Előlátván az Isten, hogy megszegik az ő kötését, emlékezetül ez bizonságot íratá ellenek, hogy mikor rájok száll az átok, megfeleljen az ennek bizonságul nekik Deut 31[16–21, 26–29], hogy eszekben vegyék miért hajtá el az Isten őket. Mert noha ez igik: nehéz nekik, az zsidóknak, hogy Krisztust megölték volt, de nem mindjár ölték meg Krisztust, hanem annak előtte gyakorta elszakadtak az Istentől... Nem csak az Krisztus megölése oka a rabságoknak, hanem eleitől fogván bálványozások, az sok prófétaknak vérontása. Azokra oztán ím ezt is megcselekedték. Krisztus is így szól erről: töltsetek be az atyátok mértékét, kiből megtetszik, hogy még az előtt az atyjok kezdették az sok bűnt, és az fiak mivel töltötték be. Az Isten pedig erős bosszúálló Isten, ki meglátogatja az atyáknak álnokságát az fiakban és az unokákban. Ez van most az zsidókon.” *Korai szombatos.* 90.

⁴² *Korai szombatos.* 43, 155.

⁴³ Pl. „...de jó szerencsében meghízott zsidóság mégis mind farra rúga,/ Holott benne vala minden földi jóban, kiből Isten kihányá/ Törvénye szegéséért, mindenszer áldásit rajtok tevő átokká.” *RMKT V.* 21.

Bármilyen gonoszak is legyenek azonban bűneik és bármilyen mértékű a büntetés, ez nem érinti az Istennel kötött szövetségüket, sem a nekik adott ígéreteket. A Messiás eljövetelkor ugyanis Isten megkegyelmez nekik, összetereli őket a világ négy sarkáról és visszaviszi őket Kánaánba.⁴⁴ Ennek legfőbb garanciája nem a zsidók, hanem Isten, akiben nincsen változás.⁴⁵

Szombatos önkép

A zsidók és keresztények vakságával ellentétben az egyetlen csoport, akik teljesen a világosságban, az igaz úton járnak, az a szombatosok kicsin serege – ahogy az énekekben ezt nevezték.⁴⁶ Ennek kijelentése azonban egyáltalán nem annyira magabiztos, mint ahogyan azt feltételeznénk.⁴⁷

„...most is épebb és tisztább az mi hütünk ennél, hogy amiben az zsidók vannak, mi abban szemesbbek vagyunk. De evvel úgy dűcsekődjünk, ha azért az több is nálunk találtatik, az mi javok az zsidóknak vagon, mert azok nélkül im ez is heábavaló leszén.”⁴⁸

A rabbinikus iratok ismeretén kívül, amelyhez csak indirekt módon juthattak, tanult „igaz vezérek” segítségével, egy másik eszköz a teljes világosság eléré-

⁴⁴ *Korai szombatos. 92., Az Szentírás panaszolkodása. 201, 205.*

⁴⁵ „Erre néz Pál apostol is mikor azt mondja: Miben haladja meg hát az zsidó az pogányt? Sokban mindenképpen. Elsőben, hogy óreájok bízáttattanak az isteni jelenések. Hogyha némelyek, úgymond, hitetlenek voltanak is öközülök, valyons azoknak hitetlenség semmié teszi-e az Istennek kötését? Távol legyen! Értsedpenig, mocsoda kötésről szól itt Pál, kiről az Isten így szól a prófétáknál: Akkor szűnik meg az én népemtől az én kötésem, mikor az nap és az hold elmúlnak.” *Korai szombatos. 33.*

⁴⁶ Lásd például *RMKT V. 83., 107.*, „kü sereged, kü nyájad” 155., „kicsin sergecske”, „kü sereg”, „maroknyi nép” 279.

⁴⁷ Amikor arról ír, valószínűleg Eőssi András, hogy „igaz vallást megtaláltuk rejtekben” (*RMKT V. 40.*), értelmezésem szerint nem a szombatos hitre gondol, hanem a helyesen kiegészített zsidó hitre. Ennek oka, hogy a zsidók a részesei az isteni szövetségnek, és a részbeni vakságuk ellenére is mélyebb istenismerettel rendelkeznek, mint a teljesen jó úton levő és semmiben nem tévelygő szombatosok. Bár a szombatosok jó irányban tartanak, mégis szükségük van a zsidók társaságában és bölcsességében való részesülésre, hiszen az övék az igaz hit annak ellenére, hogy egy kis oldala a zsidók számára még részben és ideiglenesen sötétségben maradt.

Más példák: „Az ki üdvözülni akar, és élni,/ Annak zsidó hitöt kell tartani, nem egyebet./ Mostani zsidóktól különbözni kell/ Ez cikkölyben, hogy az Jézust Krisztusnak ismerjük./ De az üdvességnek az ő utában/ Ez egy cikkölyküül, mondom, most is egyesség kell./ Jó pogánnak úgy kell, mint zsidónak/ Hinni, élni, és érteni üdvessége felöl.” *RMKT V. 71. ének, 18–21. vsz., 175. Az Szentírás panaszolkodása. 201.*

⁴⁸ *Korai szombatos. 173–174. Vö. Matthias Vehe-Glirius: Istenismeret. 101., 160.*

séhez – vagy éppenséggel a zsidók meghaladásához – az apostolok írásának értelmezése. Ezek az írások ugyanis eszközök Jézus missziójának megértéséhez, és segítséget, mankót adnak az Ótestamentum könyveinek értelmezéséhez is – tulajdonképpen pogány Talmudként szolgálnak.⁴⁹

Egy Eőssi Andrásnak tulajdonított tanítóének a szombatosokat és ismeretüket a zsidó bölcsesség viszonylatában helyezi el.⁵⁰ A szerző „kicsinkéknek” nevezi magukat, „ez világnak leg alábbvalóinak”, „szegény, utálatos férgenek”. Ezek a lekicsinylő jelzők nyilvánvalóan bibliai példát követnek,⁵¹ de azt a távolságot is jelzik egyben, amely a világ által nagyra értékelt képzettség és tudás és az isteni bölcsesség között van, amely egy alacsony rangú és képzetlen társadalmi rétegben nyilatkozik ki, a szombatosok kis seregében.

A fennmaradt szombatos iratokban két helyen hivatkoznak úgy magukra, mint szombatosokra, mindkettő apologetikus kontextusban jelentkezik. Egyike ezeknek a helyeknek valószínűleg egy olyan vádra reagál, amely szerint a szombatosok nem vallják az általánosan elfogadott nézeteket az apostolok írásáról és rendelkezéseikről, és maguknak igénylik a helyes értelmezést.⁵² Másik példa egy szombatra vagy mindenkorra írott énekben található. Talán ez az ének mondja

⁴⁹ „...mert minálunk törvény veleje, magyarázatja az apostolok írása Talmud helyén, kinek követése osztán Isten fiává és szentté teszi az embert. Az kik igazán értik az apostolok írását minden határával és az mint mondám jobbak is lehetnek és sokkal bölcsőbbek az által, hogy nem e nélkül volnának, mikor abból mind vallásra, életre, erkölcsre viszon- tag rendtartásokat, igazságokat kitalálnak teljességesen, kik által nemcsak jámbor- rá, hanem az mint mondám szentté lehet és sok zsidót meghaladhat most is, mint volt az apostolok idejében.” *Korai szombatos*. 173.

⁵⁰ Egy hosszabb részletet idézek a tanítóénekből, amely bemutatja egyúttal a szombatosok zsidókhoz való viszonyulásnak főbb jellemzőit: „Elrejtetted ez világi bölcséktől [az igaz bölcsességet],/ Megjelentetted ezt a kicsinkéknek,/ Ez világnak leg alábbvalóinak,/ Nekünk, szegény, utálatos férgenek.// Azt beszéllik magokban, mert nem értik,/ Hol ért- hettük és tanolhattuk volna/ Az idvességnek minden igaz utát,/ Ha nem laktunk Páduá- ban, sem Párisban.// Mintha abban állana az üdvesség,/ Hogy valaki sok pogán írást tud- jon,/ És sok pogánnyelveket magyarázzon,/ Reticát és musikátpöngessen.// Ott tanoltuk, ahol te helyheztetted,/ Jerusalemben fiaiban oltottad,/ Jelönésidet azokra te bíztad,/ Kötésidet azoknak ajánlottad.// Szent fiadnak az ő tanításából/ Megtanoltuk és jól eszünkbe vöttük,/ Az mint mondja, hogy idvességzsidóktól/ Vagyon, és hogy ők vakoknak vezéri.// Az rész szerint való vakságra mi néz,/ Szent fiadnak az ő ismeretire,/ Abban őket nem követjük holtunkig,/ Az többiről mindent tőlök tanolunk.// Ha egy paraszt nyelven megtanolhatjuk/ Az szent nyelvet értelmét, igaz hasznát,/ Üdvességünknek az ő igaz utát/ Igaz vezér és magyarázó által... Ők tudják bár az sok gaz bölcsességöt,/ Elég minekünk az te bölcsességöd...” *RMKT* V. 80. ének, 73–80. vsz., 205.

⁵¹ Lásd pl. Jób 25,6; Zsolt 22,6; Ézs 41,14.

⁵² Lásd Az zsidó hűtön valók közül kirekesztett ember ellen. In *RMKT* V. 485.

el a legtöbbet arról, hogy a szombatosok összességében mit gondolnak magukról, és hogyan helyezik el magukat a körülöttük lévő világban:

„Gyermeked plántádat ne had kiszagatni,/ Kit pogánok között kezdettél fundálni,/ Jó talpra állatni,/ Örökös frigyeddel magadnak foglalni.

Ily szép móddal indult küs örökségedet/ Ne had elpusztulni jó épületedet,/ Drága szép míedet,/ Vad fáktól fojlódni ne had öröködet.

Sohul zsidó küül nem látunk igazat,/ Sem törvényed küül üdvösségnek útát,/ Annak igaz módját,/ Csak nállok találjuk örökös jutalmát.

Törvényed tartását azért választottuk,/ Izrael taborát kedveltük, jovaltuk,/ Magunk ahhoz attuk,/ Nyomorult sorsával semmit nem gondoltunk.

Ezen szabadságban hattál mindeneket,/ Valaki ő kéjen felveszi frigyedet,/ Igaz kötésedet,/ Egyaránt zsidóval örököt az vehet.

Noha keresztyénség nagy fenn tartja tollát... üldöz minket és a zsidókat” stb.

Ezt követi a szövegben az említett reflexió a szombatos névre, válaszként a kívülről jövő gúnyra és a megnevezés pejoratív használatára. Az ének szerzője nem igyekszik visszaverni a gúnyt, hanem elfogadja a megnevezést, és a hozzá kapcsolt negatív konnotációval szemben pozitívan értelmezi azt, megtisztelőnek értékelve, hogy az Isten népének „jegyével”, a szombattal kapcsolják őt és hittársait össze.⁵³

„Örülünk mü ezen, noha ők nem tudják,/ Hogy mely törvényedet jegyül fíaidnak,/ Adtad szolgálidnak,/ Ők szidalom gyanánt minket azzal hínak.

Rollunk nem rázzuk le szent szombatod nevét,/ Szombatosok leszünk, mert Sátán erejét,/ Elálljuk nagy mérgét,/ Tűréssel meggyőzzük sok kegyetlenségét.

Vigáság ez nekünk, hogy szent törvényednek/ Bélyegét viseljük nagyságos Igidnek,/ Szombat innepének,/ Népei így vagyunk úri felségednek.”⁵⁴

⁵³ Jürgen Kaiser szerint: „A szombat megtartása a folyamatos rituális struktúra biztosításával egy elkülönülő közösséget kovácsol össze. Minél szokatlanabbnak látszanak ezek a rítusok, annál erősebb a közösség kiválasztottságtudata. A szombatisaság/ szombatünneplés (Sabbatismus) tehát egy különleges kiválasztottságról való bizonyosság.” [ford. – Ú.-N. R.]” (Das Halten des Sabbats schmiedet eine abgesonderte Gemeinschaft zusammen in dem es ihr kontinuierliche Rituelle Strukturen verleiht. Je ungewöhnlicher sich diese Riten ausnehmen, desto stärker ist das Erwählungsbewußt seinder Gemeinschaft. Der Sabbatismus ist also auch die Vergewisserung einer besonderen Erwählung”) Jürgen Kaiser: *Ruhe der Seele und Siegel der Hoffnung. Die Deutungen des Sabbats in der Reformation*. Göttingen, 1997, Vandenhoeck&Ruprecht. (Forschungen zur Kirchen- und Dogmengeschichte, 65.) 253–254.

⁵⁴ RMKT V. 19. ének, 11–13. vsz, 61–62.

Az ének végén pár szó vágyaikról és a jelenről is árulkodik, pontosabban arról, hogy az Izrael seregéhez való maradéktalan hozzátartozást a messiási birodalom elérésétől remélték.⁵⁵

Zárszó és rövid kitekintés

Sajnos eléggé kevés szöveg maradt ránk ahhoz, hogy a szombatosok identitásáról határozottat állíthassunk. Úgy gondolom azonban, hogyha több forrás lenne, akkor is maradna a bizonytalanság, hiszen inkább beszélhetünk évszázadokon át alakuló, formálódó identitásról, mint egy stabil állapotról. Ezenfelül a szövegek nem minden esetben fedik az egyes hívekben kialakult képet, meggyőződést saját magukról. A más felekezetektől való határozott elzárkózás és a nehézségekkel való megküzdés minden bizonnyal kialakított valamiféle közösségi összetartozás-érzést és ezzel együtt valamilyen fajta csoportidentitást.

A fennmaradt szövegekben nem látok igyekezetet arra, hogy a szombatosok magukat külön keresztény felekezetként meghatározzák. Bár elfogadták a kívülről jövő gúnynevet, önmagukat legszívesebben „kicsin seregnek” titulálták, ami inkább méretet jelöl, mint sajátos teológiát vagy különállást. Meglátásom szerint legszívesebben a pogányságból jövő, Izrael táborához csatlakozni óhajtó entitásként tekintettek magukra, akik nagyon tudták, hogy miben kell más, körülöttük levő felekezetektől, az ún. pogányságtól elkülönülni, és igyekeztek mindenben a zsidósághoz alkalmazkodni – egy dolog kivételével –, amíg már az az egy dolog, a Jézus elfogadása is végképp ki nem kopott hitükből.

A zsidósághoz való tartozás feltételezhetően nem csupán vallási identitásukat befolyásolta, hanem azt is, amit saját nemzetükről gondoltak. Mivel a zsidóságban nemzet és vallás nem vált és még manapság sem válik teljesen szét, ez közrejátszhatott annak az úgymond hazafiatlan, nemzetietlen képnek a létrejöttében, amelyet a 19. századtól olyan gyakran felrítottak nekik.

Bár zsidókról alkotott véleményükbe a korai szövegekben még valamiféle elnéző elítélés vegyül vakságuk és nyakasságuk miatt, mégis sokkal hangsúlyosabb a zsidóság pozitív szerepe szemükben, mint a korabeli kereszténységé. Az Istennel kötött szövetségük folytán a zsidóságnak kulcsszerepe van a Szentírás helyes értelmezésében, és így tulajdonképpen rajtuk keresztül vezet az út az üdvösséghez. Gyökeres visszahajlás ez Luther *sola scriptura* elvétől az értelmezői tekintély és hagyomány, a közvetítő szerep felé. Talán még komolyabb elhajlás ez

⁵⁵ „... Jákób seregével megáldasz bennünket... Tégy részessé végre Izrael oklában,/ Kegyes Messiásnak iktass országában...” *RMKT* V. 62.

az antitrinitárius értelmezői hagyománytól, amely – bár nehéz általánosítani, hiszen kivétel mindig akad (pl. Jacobus Palaeologus) –, de Sozzinival, Symon Budny-val és Dávid Ferencsel együtt még határozottabban és következetesebben hirdette az Ige egyszerűségének, világosságának és közérthetőségének elvét.

A későbbi korokból fennmaradt irodalmuk egyre inkább jelét adja a zsidósághoz való közeledésnek – mind vallási, mind nemzeti hovatartozásukat illetően.

Péchi Simon szervezői és fordítói tevékenységének következménye lett, hogy a szombatosok rituális gyakorlata egyre közelebb került a zsidókéhoz. Egyre inkább kiszorultak a saját szerzeményű énekek és imák, és helyüket átvették a héberből fordított, Izrael nevében megszólalóak. De ebben a korban, sőt még a későbbiekben sem tűnt, nem tűnhetett el nyomtalanul a magyarsághoz való kötődés. Péchinek fennmaradt egy saját maga fogalmazásában írott imája, amelyben nagyon érintőlegesen, de megjelenik a zsidó–magyar sorspárhuzam.⁵⁶ A 18–19. században feljegyzett szombatos legendák is sokat elárulnak a szombatos identitás alakulásáról. Egy 18. századi legendában megjelenik a magyarságra és az őshazára való reflektálás – eszerint három szombatos elindult keletre felfedezni Szkíthiát, a magyarok őshazáját, és meg is találta. Az ott élő 'rokonok' talpig becsületes, vendégszerető óriások, akik végül hazatanácsolták a három hazugságon ért és szégyenben maradt magyar 'rokont'. A hitet tekintve a legtöbb legenda zsidó gyökerekről vél tudni – a szombatoság és zsidó vallás közti teológiai eltérésekről már nem nyilatkoznak.

Összefoglalva: ha a modern nemzetfogalomtól és nacionalizmustól megpróbálunk eltekinteni, akkor is látható tehát, hogy már a legrégebbi szombatos szövegek is valamiféle identitás körüli zavar lenyomatai. Ez az identitásprobléma egy érdekes folyamat, amely a 19. század második felében kulminálódik a szombatosok zsidóságba való betérésével. Ekkorra már – a róluk írók beszámolója szerint – közülük sokan azt vallották, hogy zsidó ősök leszármazottai. A betéréssel ez a zavar nem szűnt meg. Továbbra is – egészen történetük végéig – mind magyarok, mind zsidók kigúnyolták őket és megkérdőjelezték hovatartozásukat, ennek következtében életük állandó része volt az identitásuk miatti szégyen. Zsidóságuk, illetve kereszténységük mértéke, ha úgy tetszik százaléka (ahogy ezt a II. világháború alatt megfogalmazták), történetük folyamán mindig vita tárgyát

⁵⁶ A *Könyörgés fegyver ellen* című imáról van szó. Péchi Simon *szombatos imádságos könyve*. szerk. Guttmann Mihály, Harmos Sándor. Budapest, 1914, Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. 431–432.

képezte, számukra ez azonban sokkal többet jelentett egy teológiai vitánál, néha éppenséggel élet-halál kérdést.⁵⁷

⁵⁷ Lásd a II. világháború alatt született vádakkal és a szombatosok védelmével kapcsolatban: Kovács András, *Útfélen fejfa*. 70–72., [s. n.] Akik egy székely falut elraboltak Székely Nép, 1944. május–június; Pál János: *A magyar jövő vallása 1. Zsidókérdés a Magyarországi Unitárius Egyház nemzet- és egyházépítő stratégiájában* (<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00073/pdf/117-146.pdf>), letöltve: 2016. november 30.